

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ І ПІДТРИМАННЯ ПРОКУРОРОМ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглядаються загальні положення пред'явлення і підтримання прокурором цивільного позову у кримінальному провадженні. Характеризується функціональна спрямованість діяльності прокурора в цьому напрямку. Виявлені прогалини й недоліки в її законодавчому регулюванні та практичній реалізації, надані пропозиції по їх усуненню.

Ключові слова: прокурор, цивільний позов, кримінальне провадження, представництво, відшкодування шкоди.

Актуальність даної публікації зумовлена тим, що пред'явлення й розгляд цивільного позову є усталеним шляхом відшкодування заподіяної злочинном шкоди у кримінальному процесі України. Зазначена проблематика отримала достатньо повне відбиття у науковій юридичній літературі, зокрема, її досліджували такі вчені, як Б. Л. Ващук [2], Я. О. Клименко [7], О. В. Крикунов [8], Л. Л. Нескороджена [14], побічно – С. В. Давиденко [5], М. І. Гошовський, О. П. Кучинська [Див.: 3; 4; 9] та ін. Щодо забезпечення прокурором прав та законних інтересів потерпілого ці питання висвітлювалися також у попередніх публікаціях автора. Проте необхідність

чергового звернення до цієї тематики зумовлена змінами, що відбулись у правовій регламентації діяльності прокурора з пред'явлення й підтримання цивільного позову у кримінальному провадженні, викликаними прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. (далі – КПК України), а також внесенням змін до Закону України «Про прокуратуру» від 18 вересня 2012 р. (далі – Закон) [17].

Проаналізувавши дефініції конструкції «інститут цивільного позову в кримінальному провадженні», що наводяться в юридичній літературі [Див.: 7, с. 36; 14, с. 5; 15, с. 33; 16, с. 8], можемо констатувати, що по-

зовний спосіб примусового відшкодування насамперед пов'язаний із пред'явленням потерпілим вимоги про стягнення заподіяної злочином шкоди. Одночасно така вимога має набувати форми позовної заяви і на неї поширюються положення цивільного й цивільно-процесуального права, оскільки цивільний позов у кримінальному провадженні зберігає свою цивільно-процесуальну сутність [10, с. 4]. Сама можливість спільного розгляду цивільного позову і кримінальної справи вбачається дослідниками в наявності єдиного юридичного факту, який лежить в основі притягнення особи до кримінальної й цивільно-правової відповідальності в тих випадках, коли злочином завдано майнової чи моральної шкоди [7, с. 34].

Дослідники справедливо наголошують на публічному характері інституту цивільного позову [Див.: 1, с. 149; 19, с. 226]. У силу цього важлива роль у забезпеченні відшкодування заподіяної злочином шкоди за допомогою цивільного позову належить органам прокуратури. За ст. 128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право

під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Згідно із ч. 3 цієї статті цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором. Такий же позов може бути поданий ним у встановлених законом випадках, також в інтересах громадян, які через фізичне чи матеріальне становище, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права.

Правовий статус прокурора у кримінальному провадженні визначається виконуваними ним функціями, а також наданими йому повноваженнями. Так, за ч. 2 ст. 36 КПК України у досудовому кримінальному провадженні він виступає процесуальним керівником досудового розслідування, а в судовому – державним обвинувачем. Відповідно до ч. 2 ст. 37 КПК прокурору надаються повноваження у кримінальному провадженні з його початку до завершення. Це означає, що

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

одна й та сама посадова особа органів прокуратури в одному кримінальному провадженні послідовно набуває різного правового статусу, що об'єднується спільним поняттям «прокурор».

При цьому, коли прокурор пред'являє цивільний позов, він не стає цивільним позивачем, тоді як ця процедура тягне за собою набуття особою, в інтересах якої було пред'явлено позов, – набуття всього комплексу прав цивільного позивача. Оскільки пред'явлення прокурором цивільного позову відбувається в силу принципу публічності, слід визнати обґрунтованою позицію дослідників, які стверджують, що прокурор не зобов'язаний підтримувати цивільний позов і повинен відмовитися від нього, якщо в результаті судового розгляду він дійде висновку про його необґрунтованість [Див.: 1, с. 152; 13, с. 3]. Але така відмова не позбавляє особу, якій злочинном заподіяно шкоду, ані права самостійно підтримувати цей позов далі, ані пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

Звертає на себе увагу обставина, що у згаданому вище п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України говориться лише про пред'явлення прокурором цивільного позову і не згадується про можливість

його підтримання. Не містять указівок на це й інші положення КПК. Ось чому виникає запитання: чи зобов'язаний прокурор підтримувати пред'явлений ним цивільний позов? Воно має практичне значення, наприклад, коли йдеться про наслідки неприбуття до суду цивільного позивача. Так, згідно зі ст. 326 КПК, якщо в судове засідання не прибули цивільний позивач, його представник чи законний представник, суд залишає позов без розгляду. Оскільки присутність у судовому засіданні прокурора вказаною статтею не розглядається в числі винятків з указанного правила, постає ще одне запитання: як діяти суду, якщо особа, в інтересах якої прокурором пред'явлено позов, не з'явилась у судове засідання. Як слушно вважає А. П. Бегма, у випадках пред'явлення цивільного позову прокурором на нього в повному обсязі покладається зобов'язання доводити підстави й умови позову, а також підтримувати його у суді [1, с. 154]. Тому навіть за відсутності особи, в інтересах якої прокурор пред'явив цивільний позов, останній має бути розглянутий на підставі доводів прокурора. Разом із тим, на наше переконання, це положення потребує більш чіткої конкретизації в КПК України.

Підтримання цивільного позову полягає в активному обстоюванні необхідності його задоволення перед судом під час підтримання державного обвинувачення. Проте залишається нез'ясованим, чи вправі прокурор продовжувати діяльність з підтримання цивільного позову поза межами кримінального провадження. За ч. 7 ст. 128 КПК особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, мають право пред'явити його в порядку цивільного судочинства. У ч. 3 ст. 129 КПК говориться, що при виправданні обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або з'ясуванні його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у разі неприбуття цивільного позивача суд залишає позов без розгляду. Не вирішується він і під час закриття кримінального провадження. З нашого погляду, в усіх названих випадках прокуророві, який пред'явив цивільний позов, належить продовжити діяльність з підтримання останнього й за межами кримінального провадження, доки заподіяна кримінальним правопорушенням шкода не буде відшкодована. Однак законодавство не надає

правових механізмів реалізації вказаного завдання.

Наведені та інші проблеми, що стосуються пред'явлення й підтримання прокурором цивільного позову у кримінальному провадженні виникають тому, що правова природа цієї його діяльності чітко не означена. Насамперед залишається невирішеним питання, в межах якої функції прокуратури прокурор пред'являє й підтримує цивільний позов у кримінальному процесі. У зв'язку з тим, що пред'явлення й підтримання цивільного позову є дискреційним правом прокурора, яке реалізується ним залежно від наявності відповідних підстав та їх значущості, а його процесуальний статус при цьому не змінюється, цю його діяльність можна розглядати як додаткову, субсидіарну щодо основної процесуальної функції прокурора у кримінальному провадженні або ж як її специфічну форму. Але законодавчі положення стосовно ролі прокурора у вирішенні цивільного позову не дозволяють однозначно розв'язати розглядувану проблему.

Наприклад, у гл. 2 Закону, присвяченій нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, раніше містила-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ся ст. 33 «Подання цивільного позову про відшкодування за-подіяних злочином збитків», яка на сьогодні виключена. У новому КПК України положення ч. 3 ст. 128 і п. 12 ч. 2 ст. 36 дублюються і проголошується, що прокурор уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави і громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, в порядку, передбаченому КПК України і цим Законом. З урахуванням формального змісту зазначених статей, можемо зробити висновок, що це повноваження реалізується прокурором для здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва останнім.

Цілком очевидно, що таке твердження помилкове. Приміром, у науковій юридичній літературі процесуальне керівництво розглядається як можливість прокурора використовувати широкі процесуальні повноваження щодо органів, які здійснюють досудове розслідування, за необхідності втручаючись у цю діяльність і спрямовуючи її [18, с. 22]. Як вважає Н. В. Марчук, процесу-

альне керівництво за своєю природою й характером є складною й багатоаспектною діяльністю, що включає як імперативне спрямування, так і вжиття заходів до узгодження, скоординованості діяльності органів досудового слідства, а тому передбачає використання прокурором владно-розпорядчих повноважень стосовно органів досудового розслідування й надання їм різного роду допомоги з метою забезпечення його ефективності [11, с. 370, 371].

Отже, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням з боку прокурора має інше призначення й характер, зміст якого полягає у спрямуванні досудового розслідування, бо призначенням пред'явлення цивільного позову є захист інтересів держави і громадян. Пред'явлення цивільного позову взагалі неможливо розглядати як окрему форму, спосіб чи метод нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове слідство й дізнання: завдання останнього – діяльність прокурора у досудових стадіях процесу, що має на меті забезпечення законності цими органами при розслідуванні злочинів. Натомість пред'явлення й підтримання цивільного позову виходять за межі цієї стадії, мають іншу

мету, завдання й форми порівняно з наглядовою діяльністю прокурора.

Підтримання цивільного позову не слід ототожнювати з підтриманням державного обвинувачення, оскільки ці види діяльності прокурора різні за своєю сутністю: перше – це дії, спрямовані на захист інтересів держави і громадян шляхом відшкодування заподіяної їм злочином шкоди, друге – процесуальна діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України). І хоча встановлення розміру заподіяної злочином шкоди розглядається як елемент предмета доказування, а підтримання цивільного позову прокурором, як уже зазначалося, здійснюється саме під час підтримання державного обвинувачення, це не дає підстав стверджувати, що друге, так би мовити, «поглинає» перше чи збігається з ним.

Пред'явлення й підтримання цивільного позову найбільшою мірою відповідає діяльності прокуратури з реалізації функції представництва інтересів громадянина або держави у суді у визначених законом випадках (п. 2 ст. 121 Консти-

туції України, ст. 36¹ Закону). У юридичних джерелах представництво прокуратурою інтересів громадянина чи держави в суді традиційно розглядається лише в межах цивільного, господарського й адміністративного судочинства [Див.: 6, с. 169-172; 12, с. 7]. Однак пред'явлення й підтримання прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні тяжіє саме до представництва, а не до підтримання державного обвинувачення чи нагляду.

На користь наведеного свідчать такі обставини:

1) пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні й участь у його розгляді у суді відповідає формам представництва, визначеним у ч. 5 ст. 36¹ Закону;

2) ця діяльність має з представництвом однакові підстави, які у кримінальному провадженні є навіть ширшими, оскільки серед них згадується матеріальне становище громадянина, тоді як Законом ця обставина вже не розглядається як загальна умова представництва. У той же час п. 4 Прикінцевих і перехідних положень Закону України від 18 вересня 2012 р. передбачає, що на території адміністративно-територіальних одиниць, на яких центри з надання безоп-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

латної вторинної правової допомоги ще не розпочали реалізацією цієї процедури, органи прокуратури можуть здійснювати представництво в суді інтересів громадян з таких підстав, як неспроможність громадянина через матеріальне становище самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. З огляду на зміст ч. 4 ст. 36¹ Закону зі змінами від 18 вересня 2012 р., згідно з якою представництво інтересів громадянина або держави здійснюється прокурором на підставі заподіяння громадянину або державі шкоди внаслідок учинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність, можна дійти висновку, що вказані обставини є окремою підставою для цієї процедури;

3) дії з пред'явлення й підтримання цивільного позову реалізують мету представництва, оскільки відбуваються для захисту інтересів держави, а також громадян, які з поважних причин не можуть захистити свої права.

Таким чином, напрямок діяльності прокурора з пред'явлення й підтримання цивільного позову у криміналь-

ному провадженні за сутністю, підставами, цілями й формами відповідає функції представництва прокуратурою інтересів держави або громадянина в суді. Тому його належить розглядати як представництво у кримінальному судочинстві, що має свою специфіку, зумовлену природою й характером останнього, поряд з представництвом прокурором інтересів громадян або держави в цивільному, адміністративному й господарському судочинстві.

Віднесення діяльності прокурора з пред'явлення й підтримання цивільного позову у кримінальному провадженні до представницької й чітка регламентація порядку її здійснення на законодавчому й відомчому рівнях дозволять розв'язати окреслені нами проблеми, а саме: (а) конкретизувати приводи й підстави розглядуваної процедури; (б) визначити правовий статус прокурора, який здійснює цю діяльність; (в) порушувати питання про залучення представників відповідних підрозділів представництва органів прокуратури до підготовки позовних заяв, а також про їх підтримання в порядку цивільного судочинства в разі залишення цивільного позову без розгляду у кримінальному провадженні та ін.

- Список літератури:** 1. Бегма А. Окремі питання цивільного позову в кримінальному процесі / А. Бегма // Підпр-во, госп-во і право. – 2005. – № 8. – С. 149-152. 2. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. Л. Ващук. – К., 2007. – 20 с. 3. Гошовський М. І. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. І. Гошовський. – Л., 1997. – 24 с. 4. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України: моногр. / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 192 с. 5. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: моногр. / С. В. Давиденко. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2008. – 296 с. 6. Каркач П. М. Організація роботи прокуратури міста, району: метод. посіб. з організації роботи в міських, районних прокуратурах / П. М. Каркач. – Х. : Право, 2008. – 352 с. 7. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Клименко Ярослав Олександрович. – К., 2003. – 200 с. 8. Крикунов О. В. Цивільний позов про компенсацію моральної шкоди в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Крикунов Олександр Вікторович. – Л., 2001. – 216 с. 9. Кучинська О. П. Реалізація прав потерпілого в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кучинська Оксана Петрівна. – К., 1996. – 152 с. 10. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе : моногр. [Изд. 2-е, исп. и доп.] / А. Г. Мазалов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 176 с. 11. Марчук Н. В. Щодо визначення змісту діяльності прокурора зі здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням / Н. В. Марчук // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 2. – С. 369-376. 12. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук : 12.00.10 / М. І. Мичко. – Х., 2002. – 38 с. 13. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Навроцька. – К., 2007. – 16 с. 14. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Л. Нескороджена. – К., 2002. – 18 с. 15. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве : моногр. / В. Т. Нор. – Киев : Выща шк., 1989. – 275 с. 16. Прасковьян Д. А. Обеспечение гражданского иска на досудебных стадиях по УПК РФ : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. А. Прасковьян. – Саратов, 2004. – 28 с. 17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури: Закон України від 18.09.2012 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>. 18. Соловьев А. Б. Прокурор в досудебных стадиях уголовного процесса России: моногр. / А. Б. Соловьев, М. Е. Токарева, Н. В. Буланова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 176 с. 19. Федоришин А. Способы обеспечения майновых прав потерпевшего від злочину / А. Федоришин // Вісн. Львів. ун-ту. – Серія юридична. – 1999. – Вип. 34. – С. 226-229.

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРЕДЪЯВЛЕНИЯ И ПОДДЕРЖАНИЯ ПРОКУРОРОМ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Лапкин А. В.

Рассматриваются общие положения предъявления и поддержания прокурором гражданского иска в уголовном производстве. Характеризуется функциональная направленность деятельности прокурора в этом направлении. Выявляются пробелы и недостатки в ее законодательном урегулировании и практической реализации, приводятся конкретные предложения по их устранению.

Ключевые слова: прокурор, гражданский иск, уголовное производство, представительство, возмещение вреда.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

THE LEGAL NATURE OF PRESENTATION AND MAINTENANCE BY THE PROSECUTOR OF THE CIVIL SUIT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Lapkin A. V.

General provisions of presentation and maintenance by the prosecutor of the civil suit in criminal proceedings are considered. The functional orientation of activity of the prosecutor in this direction is characterized. Gaps and shortcomings of its legislative settlement and practical realization come to light, specific proposals on their elimination are given.

Key words: prosecutor, civil suit, criminal proceedings, representation, compensation of harm.

Надійшла до редакції 29.01.2013 р.